

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

11 (6) 2024

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 23.10.2024

Kabul tarihi | Accepted: 03.12.2024

Yayın tarihi | Published: 25.12.2024

Ercan Çelebi

<https://orcid.org/0000-0003-0524-2757>

Professor, Kastamonu University, Science Faculty of Literature, Department of History, Türkiye, ecelebi@kastamonu.edu.tr.

Atıf Künyesi | Citation Info

Çelebi, E. (2024). Basında Yer Alan İlanlardan Hareketle Bir Dönemin Sıhî Şartlarını Okumak. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (6), 3878-3898.

Basında Yer Alan İlanlardan Hareketle Bir Dönemin Sıhî Şartlarını Okumak

Öz

Reklâm bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol olarak tanımlanmıştır. Gazeteler, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının ortaya çıkmasına kadar, ürünlerin tanıtımının yapıldığı ve bununla ilgili ilân ve reklâmların yer aldığı önemli araçlar olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1840'da yayın hayatına başlayan *Ceride-i Havadis* ile yine 1860'da yayımlanmaya başlayan *Tercüman-ı Ahval* gazetelerinde ölüm ilânlarıyla birlikte satılık ev ya da arsa reklâmlarına tesadüf edilmiştir. Meşrutiyet dönemi gazetelerinde ise ilânı verilen ürün çeşitliliği artmış, özellikle Batı'dan ithal edilen ürünlerle birlikte, doktor ve ilaç reklâmları da gazetelerde yer almaya başlamıştır. Bu çalışmada *Açıksöz* gazetesinin 1919-1923 yılları arasında yayımlanan nüshalarında yer alan doktor ve eczane ilânlarından yola çıkılarak, Millî Mücadele Dönemi'nde Kastamonu'nun içinde bulunduğu sıhî şartlar üzerine tespitlerde bulunulması düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İlan, Kastamonu, Açıksöz Gazetesi, Doktor, Eczane

Reading the Medical Conditions of a Period from the Advertisements in the Press

Abstract

Advertising is defined as all kinds of ways to introduce something to the public, to make them like it and thus to ensure its release. Until the emergence of mass media such as newspapers, radio and

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

television, newspapers have been important tools through which products are promoted and related advertisements and advertisements are placed. In the newspapers *Ceride-i Havadis*, which started to be published in 1840 in the Ottoman Empire, and *Tercüman-ı Ahval*, which started to be published in 1860, advertisements for houses or land for sale were encountered along with obituaries. In the newspapers of the Constitutional Monarchy period, the variety of products advertised increased, and advertisements for doctors and medicines began to appear in newspapers, especially with products imported from the West. In this study, based on the advertisements of doctors and pharmacies in *Açıksöz* newspaper published between 1919-1923, it is thought to make determinations on the medical conditions in Kastamonu during the National Struggle Period.

Keywords: Advertisement, Kastamonu, *Açıksöz* Newspaper, Doctor, Pharmacy

Giriş

İlan bir şeyi “açıkça bildirmek ve duyurmak” anlamında kullanılmaktadır. Reklâm ise: “bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol” (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak tanımlanmıştır. Daha geniş anlamıyla reklâmı: “bir ürün ya da hizmetin, bedeli kimin tarafından ödendiği belli olacak şekilde, geniş halk kitlelerine kitle iletişim araçlarından yer ve zaman satın alarak tanıtılması çabalarının bütünü” olarak da izâh etmek mümkündür (Özkan, 2014, s. 33-37). Gerçekte bir ilân ile aynı zamanda bir ürünün reklâmının da yapıldığı söylenebilir.

Bir reklâm ile algı ve imaj yönetimi yapılarak, genelde reklâm sahiplerinin amaçlarının gerçekleşmesi beklenir. Buradan hareketle reklâm yönetiminin amaçları: bilgilendirme, ikna etme, telkin, etkileme, yönlendirme, tutum oluşturma veya değiştirme çabaları olarak sıralanabilir. Bir reklâmdan beklenen ise: hedef kitlede olumlu imaj ve kişilik yaratma, statü kazandırma, farkındalık, güven ve ortak işbirliği, motivasyon, çekicilik, bağımlılık, benimseme, kabullenme ve hatta pazarlama iletişimine göre daha çok satın alma eylemini harekete geçirmektir (Tan, 2017, s. 3). Dolayısıyla reklâmlar insanlara sadece yiyecek, içecek, giyecek ve bilumum ihtiyaç mallarını satmak için değil, aynı zamanda insanlara duruş, eğilim ve tutum oluşturmak için de vardır (Çetin, 2014, s. 565).

Osmanlı Devleti’nde sanayileşmenin gecikmesiyle birlikte kitlesel üretime geçişin çok uzun sürmesi, girişimcilik konusunda özel müteşebbisin önünün kapatılması, matbaa ile geç tanışılması gibi sebepler, Osmanlı toplumunda ilân ve reklâmın gelişimini engellemiştir (Taşkiran, 2024, s. 395). İslâm’ın haramdan kaçınmayı, bir başka kimsenin hakkını yememeyi, gösterişten uzak olmayı ve israftan kaçınmayı temel alan düşünce yapısı (Yardımcı vd., 2017, s. 88) ile “ilân teşhirdir, teşhir ise ayıptır” düsturunu da (Yavuz, 2007, s. 186-187), reklâmcılığın gelişimini engelleyen diğer sebepler arasında saymak gerekir.

Osmanlı toplumunda basın hayatının gelişmesiyle birlikte, eski devirlerin reklâm vasıtası olan tellâlların yerini, gazeteler almaya başlamıştır (Yerlikaya, 1994, s. 204-205). Zamanla Osmanlı basınının ilk örnekleri olan Vakâyi-i Giridiye, Takvim-i Vakâyi, Ceride-i Havadis ve Tercüman-ı Ahvâl gazetelerinde, ilk defa ilânlar yoluyla ürünlerin reklâmları yapılmaya başlanmıştır. Gazetelerdeki ilk reklâmlar, daha çok ilânlar şeklinde kendisini göstermiş, daha sonra resimli ilânlara ve reklâmlara geçiş dönemi yaşanmıştır. Reklâmlarda kullanılan dil, üslûp ve görseller de zamanla değişmiştir. İlk dönem gazetelerinde ağırlıklı olarak kitap, giyim-kuşam, gıda, içki, kuaför ve kozmetik ürünler, sağlık-ilâç ve protez ve ev eşyası reklâmları yer almıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 91-100). II. Meşrutiyet dönemine kadarki ilânlar; Almanya, Fransa ya da Amerika'dan ithal edilen ürünlerin pazarlanmasına dönüktür. İlânlarda Batı'ya vurgu vardır. Örneğin doktor ilânlarında “*Avrupa’da ihtisas görmüş*” ibaresine sıklıkla rastlanmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde gazete ve dergi sayılarındaki artış, ilân ve reklâmların değerini daha da artırmıştır. Bu dönemde ithal ürünlerle birlikte, yerli malların reklâmı da yapılmaya başlanmıştır. Bu tür ilânlarda “*hakiki vatan malı*”, “*bütün levâzımını Müslüman evlâdına yaptır, bu ayrıca takdire lâyıktır*” (Çakır, 1996, s. 253), “*Beyoğlu’nda yeni bir İslâm ticarethanesi*” ve “*Elektrik Pazarı’nda yegâne Türk müessesesi*” (Ünüvar, 2002, s. 228) gibi ibarelere tesadüf edilmektedir. Diğer taraftan bu dönem ilân ve reklâmlarında klâsik görüntüler değişmeye başlamış, reklâm başlıkları kısaldığı gibi, reklâm başlıkları güzel yazı ustaları ve hattatlar tarafından yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca ilânlar çerçeve içine alınıp, kenar süslemelerine ya da şekillere yer verilmiştir (Kocakaya, 2016, s. 125-126). Nüshaları incelemeye tabi tutulan Açıksöz gazetesi, 15 Haziran 1919 tarihinde Kastamonu’da yayın hayatına başlamıştır. Millî Mücadele’nin olağanüstü şartları altında yayın hayatına başlayan gazete; yerel haberlerle birlikte, Ankara ve İstanbul gazetelerinden iktibas ettiği siyasî, askerî ve diplomatik nitelikteki ulusal haberlere yer vermiştir (Demircioğlu, 1972; Demircioğlu, 1989; Eski, 2016; Yılmaz, 2016; Yılmaz, 2018; Söylemez, 1993; Çelebi, 2016). Diğer taraftan gazetenin son sayfasında ayrıca “*İlân*” başlığı altında bir kısım duyurularla birlikte ürün reklâmları da yer almıştır. Gazetenin ilk sayılarında ilânlar, neredeyse yok denecek kadar azdır. Kimi zaman ise gazete nüshalarında hiçbir ilâna tesadüf edilmemiştir. Bu durumu Kastamonu’da ticarî hayatın yeterince gelişmemiş olması, esnaf ve tüccar kısmının ilân ve reklâmların etki ve gücünü kavrayamaması, gazetenin reklâm alamaması ya da Millî Mücadele’nin olağanüstü şartları ile izâh etmek mümkündür.

Açıksöz gazetesinde yer alan ilk ilânlarda bir komisyoncu ilânı görülebildiği gibi, sigara kâğıdı reklâmına da tesadüf olunabilmektedir. Örneğin 24 Ağustos 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde bulunan bir komisyoncu ilânında: “*Sabık Kaymakamlardan Ahıskalı Mustafa*

Paşazâde Selahaddin” açıklamasına yer verilmiş, adres olarak Galata’da Havyar Hanı’nda 23 Numara gösterilmiştir (Açıksöz, 24 Ağustos 1335, s. 2). 23 Kasım 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan başka bir komisyoncu ilânında ise *“Hemşireler!”* başlığı kullanılmış, ilânın açıklama kısmında ise: *“Emti’a-i ticariyenin karadan-denizden alım ve satımını, naklini kemal-i istikâmet ve süratle derûhte ve temin eden biricik komisyoncu kimdir, biliyor musunuz? Bartın’da: Karakaşzâde Cemal Rahmi ve şeriki Şükrü”* (Açıksöz, 23 Teşrinisani 1335, s. 4) satırlarına yer verilmiştir. 21 Eylül 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan bir ilânda ispiro satışına dair reklâm: *“İspirto Arayanlara Müjde!”* başlığı ile halka duyurulmuştur. Reklâmın devamında: *“Fırka caddesinde tüccardan Sedat Bey ticarethanesinde toptan ve perakende her nev’i manifatura, satıldığı gibi ehven fiyatla ispiro da satılmaktadır. Hemen şu fırsattan istifadeyi tavsiye ederiz”* (Açıksöz, 21 Eylül 1335, s. 2) açıklamasına yer verilmiştir. Sıkça rastlanılan sigara kâğıdı reklâmı için 23 Kasım 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde *“Şark Sigara Kâğıdı”* başlığı kullanılmıştır. Reklâmın açıklama kısmında ise *“İstanbul’da çıkan Resimli Salon Mecmu’ası başmuharriri ve Şark Ticaret Evi müessisi Necmeddin Hilmi Bey tarafından Şark Sigara Kâğıdı namıyla gayet nefis bir sigara kâğıdı imal ettirilerek mevki-i fûruhta vaz olunmuştur. Tütün tiryakileriyle tüccarlarımızın nazar-ı dikkatlerini bir Türk tarafından imal edilen bu sigara kâğıdına celp ederiz”* (Açıksöz, 23 Teşrinisani 1335, s. 4) ifadeleri yer almıştır. 24 Haziran 1920 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan başka bir sigara kâğıdı reklâmında ise *“En Alâ Sigara Kâğıdı”* başlığı altında: *“Nefaseti cihetiyle her tarafta rağbet-i umumiyyeye mazhar olan ‘Kibar Kâğıdı’ mağazamızda İstanbul fiyatına satılmaktadır. Taşradan vuku’ bulacak sipariş süratle gönderilir. İnebolu’da Çolakoğlu Nuri”* (Açıksöz, 24 Haziran 1336, s. 4) açıklamasında bulunulmuştur. 11 Ocak 1920 tarihli Açıksöz gazetesinde bir lokanta reklâmı için *“Kastamonu’ya Yeni Kulüpte Lokanta”* başlığı kullanılmış; ilânın açıklama kısmında ise *“Araştıranlar Sinema caddesinde Ağaçeoğlu hanı karşısında Nefaset lokantasına teşrif buyururlarsa görecekları nezafet ve ihvaniyetten her halde memnun kalacaklardır”* (Açıksöz, 11 Kânunusani 1336, s. 4) ifadelerine yer verilmiştir.

Gazetede yukarıda örnekleri verilen bu tür ilânların yanı sıra avukat, kiraathane, berber, terzi, ayakkabı, çayhane, otel, satılık arsa, hane ve çiftlik gibi diğer ilânlara da yer verilmiştir. Bu ilânlar arasında belki de en fazla dikkat çekici olanları arasında, doktor ve eczane ilânları bulunmaktadır.

1. Açıksöz Gazetesinde Yer Alan Doktor İlânları

Açıksöz gazetesinde pek çok doktor ilânına tesadüf edilmiştir. Bu ilânların çoğu mükerrer olduğu için, örnek olmak üzere aynı doktora ait sadece bir ilân dikkate alınmıştır. Bu ilânlardan

ilki 26 Ekim 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan Doktor Ferruh Niyazi Bey'e aittir. Ferruh Niyazi Bey aynı zamanda dönemin Kastamonu Sıhhiye Müdürü'dür. İlânda belsoğukluğu ve sıtma hastalıklarının her gün gündüz üç-dört, akşamları ise on-on bir saatleri arasında en yeni usullerle ve aşı uygulaması ile tedavi edildiği belirtilmiş, adres olarak ise Naili Eczanesi'nin üst katındaki muayenehane gösterilmiştir (Açıksöz, 26 Teşrinievvel 1335, s. 4). 2 Kasım 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde yer verilen Doktor Hakkı Bey'e ait ilânda ilk önce Hakkı Bey'in "Paris'in Pastör Müessesesi-i Tıbbiyesi'nden Valide Gras Tatbikat-ı Tıbbiye Mektebi"nden mezun olduğu bilgisine yer verilmiş, daha sonra hangi hastalıkları tedavi ettiği vurgulanmıştır. İlândan Doktor Hakkı Bey'in emraz-ı sâriye, dâhiliye, kadın, sinir ve çocuk hastalıkları hususunda uzman olduğu anlaşılmaktadır. İlândan aynı zamanda bakteriyolog olduğu öğrenilen Doktor Hakkı Bey'in mikroskop ile kan, balgam ve idrar tahlili yaptığı, gün içerisinde sabahtan akşama kadar Naili Eczanesi'nin üst katındaki muayenehanesinde hasta kabul ve tedavi ettiği bilgisine ulaşılmaktadır (Açıksöz, 2 Teşrinisani 1335, s. 4).

3 Haziran 1920 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan Operatör Doktor Sadi Rasim Bey'e ait ilânda "Operatör Doktor Sadi Rasim" başlığı kullanılmıştır. İlândan Sadi Bey'in kulak, boğaz, burun ve kadın hastalıklarının tedavisinde uzman olduğu anlaşılmaktadır. İlânın açıklama kısmında ise her türlü ameliyatın: "sürat ve emniyetle ağrısız olarak" yapıldığı bilgisine yer verilmiş, adres olarak Naili Eczanesi'nin üst katındaki özel muayenehane gösterilmiştir (Açıksöz, 3 Haziran 1336, s. 4). 21 Ekim 1920 tarihli Açıksöz gazetesinde yer verilen Doktor Zekâi Muammer Bey'e ait ilân ise "Vilayet Bakteriyoloğu Doktor Zekâi Muammer Sâri Hastalıklar Mütahassısı" başlığını taşımaktadır. İlânın açıklama kısmında verem, frengi, bel soğukluğu ve her türlü ateşli hastalıkların yeni usullerle teşhis ve tedavi edildiği belirtilmiş, adres olarak ise yine Naili Eczanesi'nin üst katındaki özel muayenehane gösterilmiştir (Açıksöz, 21 Teşrinievvel 1336, s. 4).

9 Aralık 1920 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan Doktor Cemil Şerif Bey'e ait ilânın açıklama kısmından Cemil Bey'in göz hastalıkları konusunda uzman olduğu ve hastalarını her gün saat dokuzdan itibaren Naili Eczanesi'nin üst katındaki muayenehanesinde kabul ettiği anlaşılmaktadır (Açıksöz, 9 Kânunuevvel 1336, s. 4).

20 Ocak 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde Doktor Kadri Selim Bey için verilen ilândan kendisinin göz, kulak, burun ve boğaz hastalıkları uzmanı olduğu anlaşılmaktadır. İlânın açıklama kısmında Doktor Kadri Selim Bey'in her gün sabahtan itibaren Naili Eczanesi'nin üst katındaki muayenehanesinde hastalarını kabul ettiği ve ameliyatlarını yaptığı bilgisine yer verilmiştir (Açıksöz, 20 Kânunusani 1337, s. 2). 25 Nisan 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde Naili Eczanesi tarafından Operatör Mehmet Nuri Bey adına bir ilân verilmiştir. İlânın açıklama

kısımında Mehmet Nuri Bey'in her türlü ameliyatı en son usullerle icra ettiği, Cuma ve Pazar günleri hariç Naili Eczanesi'nin üst katında bulunan özel muayenehanesinde hastalarını kabul ettiği bilgisi yer almıştır (Açıksöz, 25 Nisan 1337, s. 2). 13 Mayıs 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde İstikâmet Eczanesi tarafından yakında Kastamonu'ya geleceği belirtilen Ebe Doktoru-Lavta Mesut Arif Bey için bir ilân verilmiştir. İlânın açıklama kısmında Mesut Arif Bey'in rahim hastalıkları, rahim akıntıları ve rahim eğriliklerini en son usullerle tedavi ettiği ve gerekli durumlarda hastalarının ameliyatını icra ettiği bilgisine yer verilmiştir (Açıksöz, 13 Mayıs 1337, s. 2). 29 Mayıs 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde Mülkiye Hastanesi Başhekimisi Doktor Adil Bey'e ait bir ilân yer almıştır. İlânın açıklama kısmında Doktor Adil Bey'in Belediye yanında bulunan evinde her gün sabah sekizden sonra hastalarını kabul ettiği ve iç hastalıkları, frengi ve belsoğukluğu hastalıklarını tedavi ettiği, ayrıca frenginin tedavisinde kullanılan Salvarsan 606 ve Neo-Salvarsan 914 ilaçlarının damardan ağrısız şırınga edildiği belirtilmiştir (Açıksöz, 29 Mayıs 1337, s. 2).

30 Temmuz 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde Kırımîzâde Doktor Selim Bey'e ait ilânda aynı zamanda Selim Bey'e ait diploma ve sertifika numaralarına yer verilmiş, ilânın açıklama kısmında Doktor Kadri Selim Bey'in Muallim Mösyö Rider'in seririyatındaki stajından sonra, 25 yıl çeşitli ve büyük hastanelerde hekim ve başhekim olarak çalıştığı bilgisi yer almıştır. Açıklamaya ayrıca göz, kulak, burun ve boğaz mütehassısı olan Doktor Kadri Selim Bey'in Naili Eczanesi'nin üst katındaki muayenehanesinde hastalarını kabul ettiği ve herkesin gücüne göre vizite ücreti ödeyebileceği bilgisi eklenmiştir (Açıksöz, 30 Temmuz 1337, s. 2). 8 Temmuz 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde Doktor Hakkı Bey'e ait bir ilân yer almıştır. İlânın açıklama kısmında Doktor Hakkı Bey'in Paris'te Profesör Vidal ve Shofer'in seririyatında çalıştığı ve Pastör Tıp Müessesesi'nde uzun müddet tıp tahsili yaptığı bilgisine yer verilmiş, ayrıca Naili Eczanesi'nin üst katındaki muayenehanesinde hastalarını kabul ettiği belirtilmiştir (Açıksöz, 8 Teşrinievvel 1337, s. 2). 21 Kasım 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde Doktor Ziya Bey'e ait bir ilâna yer verilmiştir. İlânda eski ve yeni belsoğuklukları ile frengi ve kadın hastalıklarının en kısa sürede muayene ve tedavi edildiği belirtilmiş, adres olarak Kuyumcular sokağı gösterilmiştir. İlâna ayrıca muayene ücretlerinin uygun olduğu bilgisi ilâve edilmiştir (Açıksöz, 21 Teşrinisani 1337, s. 2).

28 Ocak 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde Naili Eczanesi tarafından Diş Doktoru Ali Selahaddin Bey adına verilen bir ilân yer almıştır. İlânın açıklama kısmında Amerikan usulü damaksız diş takımları ile altın ve platin dolguların yapıldığı ve her türlü ağız hastalıklarının tedavi edildiği bilgisine yer verilmiş, adres olarak ise Naili Eczanesi'nin üst katında bulunan

özel muayenehane gösterilmiştir (Açıksöz, 28 Kânunusani 1338, s. 2). 2 Şubat 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde, Dişçi Kirkor Efendi'ye ait bir ilâna yer verilmiştir. İlânda daha önce kazalarda görev yapan Kirkor Efendi'nin Kastamonu'ya geldiği ve Tekkealtı'nda İstikâmet Eczanesi karşısındaki muayenehanesinde hasta kabul ettiği, Cuma günleri ise fakirlere ücretsiz olarak hizmet verdiği belirtilmiştir (Açıksöz, 2 Şubat 1338, s. 2).

12 Temmuz 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde Doktor Hüseyin Avni Bey'e ait bir ilân yer almıştır. İlândan Kastamonu'ya yeni geldiği anlaşılan Doktor Hüseyin Avni Bey'in Naili Eczanesi'nin üst katındaki muayenehanesinde hastalarını kabul ettiği ve her türlü ameliyatı gerçekleştirdiği; idrar yolu, mesane ve kadın hastalıklarını tedavi ettiği, Cuma günleri ise fakirlere ücretsiz muayene imkânı sunduğu bilgisine yer verilmiştir (Açıksöz, 12 Temmuz 1338, s. 2). 25 Temmuz 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde Doktor Süreyya Bey'e ait bir ilân yer almıştır. İlânda Süreyya Bey'in her gün Naili Eczanesi'nde iç hastalıkları, sinir, akıl ve frengi hastalıklarını tedavi ettiği bilgisi yer almıştır (Açıksöz, 25 Temmuz 1338, s. 2).

1923 yılına gelindiğinde 18 Eylül 1923 tarihli Açıksöz gazetesinde Doktor Nail Hakkı Bey'e ait bir ilân yer almıştır. İlânın açıklama kısmında Nail Hakkı Bey'in kulak, burun ve boğaz hastalıklarını tedavi ettiği ve her gün Namazgâh civarındaki muayenehanesinde hastalarını kabul ettiği bilgisine yer verilmiştir (Açıksöz, 18 Eylül 1339, s. 2). 3 Ekim 1923 tarihli Açıksöz gazetesinde Doktor Bahaaddin Şevki Bey'e ait bir ilân yer almıştır. İlânın açıklama kısmında Doktor Bahaaddin Şevki Bey'in Paris Darülfünunu'ndan mezun olduğu, Çayboyu'ndaki Açıksöz gazetesi idarehanesi yanındaki muayenehanesinde iç hastalıkları, her türlü frengi, belsoğukluğu, verem ve cilt hastalıklarını tedavi ettiği bilgisi yer almıştır. Ayrıca Bahaaddin Şevki Bey tarafından kan, meni, balgam ve idrar tahlili yapıldığı da ilânın açıklama kısmına ilâve edilmiştir (Açıksöz, 3 Teşrinievvel 1339, s. 2).

2. Açıksöz Gazetesinde Yer Alan Eczane İlânları

Kastamonu Sıhhiye Müdürü Doktor Kemal Bey'in verdiği bilgiye göre 1922 yılı itibariyle Kastamonu'da toplam 10 adet eczane bulunmaktaydı. Bunlardan 3'ü Kastamonu merkezde, 2'si İnebolu, 1'i Safranbolu, 1'i Taşköprü, 1'i Araç, 1'i Tosya, 1'i ise Cide kazasında yer almaktaydı (Doktor Kemal, 1338, s. 24).

1922 yılı Şubat ayında Kastamonu Sıhhiye Müdüriyeti tarafından merkezde bulunan eczanelerin bir intizam dâhilinde halka hizmet sunmalarını sağlamak için, bir nöbet çizelgesi hazırlandığı görülmektedir. Buna göre İsmail Bey'e ait Naili Eczanesi Pazar gecesi, Pazartesi akşamı, Salı gecesi, Çarşamba akşamı ve Perşembe gecesi; Mehmet Bahir Bey'e ait İstikâmet Eczanesi Pazar akşamı, Pazartesi gecesi, Salı akşamı ve Çarşamba gecesi; Yuvaniki Efendi'ye ait eczane ise Cuma akşamı, Cumartesi gecesi, Perşembe akşamı ve Cuma gecesi nöbetçi

eczane olacaklardı (Açıksöz, 27 Şubat 1338, s. 1). 1922 yılı Kasım ayında ise Osman Zeki Bey tarafından açılan Sıhhat Eczanesi ile Kastamonu merkezdeki eczane sayısı 4'e çıkmıştır (Açıksöz, 30 Teşrinisani 1338, s. 2; Açıksöz, 2 Kânunuevvel 1338, s. 2).

Açıksöz gazetesinde Kastamonu merkezde yer alan eczanelerden en fazla İsmail Bey'e ait olan Naili Eczanesi ile Mehmet Bahir Bey'e ait olan İstikâmet Eczanesi'nin ilânına tesadüf edilmiştir. 6 Temmuz 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan Naili Eczanesi'ne ait ilk ilânda eczanenin üst katında bulunan muayenehanelerde memleketin en bilgili doktorlarının bulunduğu bahisle, her türlü hastalığın tedavisinin yapıldığı belirtilmiştir. Eczanede bulunan ilâçların ise “*daima taze ve en muteber fabrika malları*” olduğu belirtilmiştir (Açıksöz, 6 Temmuz 1335, s. 2).

6 Mayıs 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan ilânda “*Naili Eczanesine Gelenlerden*” başlığı kullanılmış ve yeni gelen ürünlerin reklâmı yapılmıştır. Eczaneye gelen ürünler arasında Ödül Diş Parlaticısı, her türlü diş tozları, diş macunları, diş fırçaları, Birinci Peynir Mayası, tahta biti ve pire tozu, kremler, şark sürmeleri, saç boyları, pudralar, lavantalar ve kolonyalar, zayıflar ve kansızlar için Hasan ve Cemal Kuvvet Şurupları, çocuk emzik ve pudraları, nasır ilâcı ve çaylar bulunmaktadır (Açıksöz, 7 Mayıs 1337, s. 2). 18 Mayıs 1921 tarihli Naili Eczanesi'ne ait ilânda “*Mülhakat Eczanelerine Müjde*” başlığı kullanılmıştır. İlânın açıklama kısmında kazalarda bulunan diğer eczanelere bir duyuru yapılarak; gayet saf ve temiz pamuk geldiğinden bahisle, kilosunun 130 kuruştan satıldığı belirtilmiştir (Açıksöz, 18 Mayıs 1337, s. 2). 5 Haziran 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan Naili Eczanesi'ne ait diğer bir ilânda “*Naili Eczanesinin Sözlerine Dikkat Ediniz*” başlığı kullanılmıştır. İlânda dünyaca ünlü hekimler tarafından tavsiye edilen ve yüzbinlerce hasta tarafından tecrübe edilmiş olan fosfatin falyer, fosfatin lafte ve tıbbî ararot çocuk mamaları ile Hasan ve Cemal Kuvvet Şurupları'nın (Açıksöz, 5 Haziran 1337, s. 2) reklâmı yapılmıştır. 20 Mayıs 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde yer verilen Naili Eczanesi'ne ait başka bir ilânda ise “*Hacı Cemal Müstahzaratından Kastamonu'da Naili Eczanesinde Satılır*” başlığı kullanılmıştır. İlânda Cemal Kuvvet Şurupları'nın reklâmı yapılmıştır. İlânın açıklama kısmında Cemal Kuvvet Şurubu'nun isteri, korku, hiddet ve yürek çarpıntısına iyi geldiği belirtilmiştir. Yine ilânın açıklama kısmında kansızların, veremlilerin, kemik hastalığına yakalanmış çocukların, hastalıktan yeni kalkmış dermansızların Cemal Kuvvet Şurubu'ndan içmeleri tavsiye edilmiştir (Açıksöz, 20 Mayıs 1338, s. 2). 17 Haziran 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan Naili Eczanesi'ne ait ilân hayli ilginçtir. İlân soru-cevap şeklinde oluşturulmuştur. İlânda geçen diyalog şu şekildedir (Açıksöz, 17 Haziran 1338, s. 2):

“Sual- Saadetle yaşamının şartı kaçır?”

Cevap- Üçtür evvel sıhhat, saniyen sıhhat, salisen sıhhat

Sual- Sıhhati ne suretle muhafaza etmeliyiz?

Cevap- Ancak Cemal Kuvvet Şurubu içmek suretiyle muhafaza mümkündür.

Zira bu şurup sıhhat ve kuvvetin husûl ve idamesi için iktiza eden en hayat-bahş, en müessir, en ziyade ilâçlarla yapılmış yegâne kıymettar bir devadır.

Sual- Bu kıymettar devayı nerede bulmalıdır.

Cevap- Kastamonu’da Eczacı Naili Bey”.

22 Ekim 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde yayımlanan Naili Eczanesi’ne ait ilânda mizahi bir üslup kullanılmıştır. İlânda şu satırlara yer verilmiştir: “*Büyük zaferimiz duyulur duyulmaz Hacı Anesti¹ nasılsa ele geçirdiği bir şişe Nurol Cemal kullanarak ayılmış ve bu sayede İzmir’den kaçmaya muvaffak olmuştur. Binaenaleyh Hacı Cemal imalâthanesi badema bayılanların, ayılmamasını temin için Yunanistan’a kat’iyen ihracat yapmayacaktır. Nurol Cemal elyevm yalnız Naili Eczanesinde satılır*” (Açıksöz, 22 Teşrinievvel 1338, s. 2). Yine aynı tarihli Açıksöz gazetesinde “*Kış geliyor! Odunsuz kaldık diye korkmayınız*” uyarısından sonra, Cemal Kuvvet Şurubu kullanılması durumunda: “*soğuğa ve her türlü meşakatlere tahammül edecek harareti kazanmış olursunuz*” açıklamasına yer verilmiştir (Açıksöz, 22 Teşrinievvel 1338, s. 2; Açıksöz, 24 Teşrinievvel 1338, s. 2).

Mehmet Bahir’in sahibi olduğu İstikâmet Eczanesi’ne ait ilk ilân ise 11 Ağustos 1920 tarihli Açıksöz gazetesinde yer almıştır. İlânda bir müddetten beri kapalı bulunan eczanenin yeniden açıldığından bahisle, müşterilere her türlü kolaylığın sağlanacağı ve taşradan küçük siparişlerin kabul edileceği belirtilmiştir (Açıksöz, 11 Ağustos 1336, s. 4). İstikâmet Eczanesi’ne ait 2 Haziran 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde yer verilen ilânda ise “*servetin memlekette kalmasını ister misiniz? Kat’iyyen Avrupa mamulâtına rağbet etmeyiniz*” açıklamasına yer verilmiş, Mehmet Bahir Kuvvet Şurubu ile birlikte, taharet pudrası, saç pudrası, kakaolu çocuk ta’amı, diş tuzları ve çocuk pudralarının reklâmı yapılmıştır (Açıksöz, 2 Haziran 1337, s. 2). 6 Haziran 1337 tarihli Açıksöz gazetesinde yer verilen ilânın açıklama kısmında İstikâmet Eczanesi sahibi Kimyager Mehmet Bahir Bey’e ait eczacılıktan birincilikle mezun olduğuna dair diploma örneği ile yine kimyagerlikten birincilikle mezun olduğuna dair sertifika ve ruhsatname numarasına yer verilmiştir. İlâna, Mehmet Bahir Bey’e ait ürünlerin Hilâl-i Ahmer Sergisi’nde teşhir edilmek üzere birer numunesinin gönderilmesine ilişkin

¹ Hacı Anesti Yunan orduları komutanıdır. Büyük Taarruz esnasında Yunan Küçük Asya Ordusu, Hacı Anesti’nin emrinde, 3 kolordu ile bir süvari tümeni ve orduya bağlı birliklerinden ibaretti. Ayrıca; ordu, kolordular ve İşgal Bölge Komutanlığı emrinde bağımsız dokuz piyade alayı vardı. Bkz. (Görgülü, 1992, s. 8).

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Kimya Laboratuvarı tarafından gönderilen davet yazısı da ilâve edilmiştir (Açıksöz, 6 Haziran 1337, s. 2). İstikâmet Eczanesi'ne ait 16 Şubat 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan diğer bir ilânda, yine eczanede satışı yapılan Bahir Kuvvet Şurubu ile birlikte krem ve saç boylarının reklâmı yapılmıştır. İlânda dikkat çekici bir dil kullanılmış, reklâmın açıklama kısmı: “*azizim, sakın Bahir'in lâtif kokulu kremiyle saç boyasından alma, on beş yaşındaki gençlere dönersin*” ifadesiyle sonlandırılmıştır (Açıksöz, 16 Şubat 1338, s. 2). 8 Haziran 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan ilânda İstikâmet Eczanesi sahibi Kimyager Mehmet Bahir Bey tarafından imal edilen İstiklâl Bahir Kuvvet Şurubu, Sakarya Bahir Kuvvet Şurubu, Neve Rolsin Bahir, Bahir Saç Boyası ve Bahir Taharet Pudrası'nın Sıhhiye Vekâleti Kimya Laboratuvarı'nda yapılan tahlilleri sonrasında ruhsatname almaya hak kazandığına dair bir haber yayınlanmıştır (Açıksöz, 8 Haziran 1338, s. 2).

18 Mart 1923 tarihli Açıksöz gazetesinde yer verilen ilânda yine İstikâmet Eczanesi sahibi Kimyager Mehmet Bahir Bey tarafından imal edilen İstiklâl Bahir Kuvvet Şurubu'nun reklâmı yapılmıştır. İlânın açıklama kısmında İstiklâl Bahir Kuvvet Şurubu ile yürek çarpıntısı, sıkıntı ve uykusuzluğun son bulacağı ve 40 kuruştan satışının yapıldığı belirtilmiştir (Açıksöz, 18 Mart 1339, s. 2). 28 Mart 1923 tarihli Açıksöz gazetesinde yine İstikâmet Eczanesi'ne ait bir ilân yer almış ve eczanede satılan ürünlerin reklâmı, ilgi çekici bir diyalogla yapılmıştır. İlânda yer alan diyalog şu şekildedir (Açıksöz, 28 Mart 1339, s. 2):

“Hemşerim dört gün evvel nerede idiniz? Efendim mukaddema ihmal etmiş olduğum reçeteyi tekrar yaptırmak üzere İstikâmet Eczanesi'ne gitmiştim. Kardeş o meşhur üstad-ı muhteremin meslek gömleğini labis ve bizzat reçeteleri dest-i maharetle imal etmekte olduğunu yine görerek çalışmasına hayran oldum. Şu esnada ahalinin Anadolu'muzun yegâne iftiharî İstiklâl ve Sakarya Bahir Kuvvet Şurupları ve Neve Rolin Bahir, saç boyları, taharet pudraları vesaireleri kemal-i havahişle almakta müsabaka edercesine gördüğümde sevincimden gözlerim yaşardı. Az bir zamanda ilâcım memhur olarak büyük bir nezaketle verildi. İşte bugün kesb-i afiyet ettim”.

3. İlânlardan Hareketle Kastamonu'nun Sıhî Hayatına İlişkin Tespitler

Sıhhiye Müdürü Doktor Kemal Bey'in verdiği bilgiye göre 1922 yılı itibariyle Kastamonu merkezde 80 yataklı bir hastane bulunmaktaydı. Daha sonra bu hastanenin yatak sayısı 50'ye düşürülmüştü (Doktor Kemal, 1338, s. 21). Bununla birlikte Açıksöz gazetesinin verdiği bilgilerden Millî Mücadele yıllarında Kastamonu'da biri Mülkî (Memleket Hastanesi) (Açıksöz, 16 Şubat 1338, s. 2), diğeri Askerî (Açıksöz, 28 Kânunusani 1338, s. 2) olmak üzere

iki hastanenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan ayrıca 1921 yılı Ağustos ayı içinde Kastamonu'da bir Gaziler Hastanesi açılması için teşebbüste bulunulmuştu.²

Millî Mücadele döneminde 1919 yılı Haziran ayında Kastamonu Sıhhiye Müdürlüğü'ne ilk ilânda ismi zikredilen Kastamonu Kuva-yı Milliyesi'nin de önde gelen isimlerinden biri olan Doktor Ferruh Niyazi Bey atanmıştır (Açıksöz, 29 Haziran 1335, s. 2). Daha sonra 1920 yılı Ekim ayı içerisinde Kastamonu Sıhhiye Müdürlüğü'ne 3000 kuruş maaş ile Kastamonu Mülkiye Hastanesi (Memleket Hastanesi) Sertabibi Ali Kemal Bey atanmıştır (Açıksöz, 7 Teşrinievvel 1336, s.1). Ali Kemal Bey'in Ankara Sıhhiye Müdürlüğü'ne tayin edilmesi üzerine,³ yerine 1922 yılı Ekim ayında Konya Sıhhiye Müdürü Hıfzı Nuri Bey (Açıksöz, 29 Teşrinievvel 1338, s. 1), Hıfzı Nuri Bey'in Kayseri Sıhhiye Müdürlüğü'ne atanması üzerine ise Kastamonu Sıhhiye Müdürlüğü'ne 1923 yılı Ekim ayında Kars Sıhhiye Müdürü Hüseyin Avni Bey tayin edilmiştir (Açıksöz, 7 Teşrinievvel 1339, s. 2).

Millî Mücadele yıllarında Kastamonu'ya tayin ve becayış suretiyle pek çok doktor gelmiş ve görev yapmıştır. Diğer taraftan Kastamonu merkezinde görev yerleri değiştirilen ya da terfi suretiyle yeni görevlere getirilen doktorlara da şahit olunmuştur. Bunlardan Doktor Şevket Halit ve Hakkı Amil Bey 1921 yılında (Açıksöz, 4 Eylül 1337, s. 2), Doktor Ferit Bey ise 1923 yılında Kastamonu Askerî Hastanesi'ne tayin edilen doktorlar arasındadır (Açıksöz, 13 Eylül 1339, s. 2). Belediye Tabibi Şükrü Bey 1920 yılı Ekim ayında terfi ettirilerek Mülkiye Hastanesi (Memleket Hastanesi) Sertabipliği'ne atanmıştır (Açıksöz, 7 Teşrinievvel 1336, s. 1).

Mülkiye Hastanesi (Memleket Hastanesi) Sertabibi Adil Bey'in İzmit Sıhhiye Müdürlüğü'ne tayinin üzerine (Açıksöz, 1 Teşrinievvel 1338, s. 2), 1922 yılı Ekim ayında yerine Doktor Atıf Bey tayin edilmiştir (Açıksöz, 15 Teşrinievvel 1338, s. 2; Açıksöz, 1

² Açıksöz gazetesinde yer alan haberde 800 yataklı bir Gaziler Hastanesi açılacağından bahisle, halkın yardımları talep edilmiştir. Bkz. (Açıksöz, 29 Ağustos 1337, s. 1. 5). Eylül 1921 tarihli başka bir haberde ise yapılan yardımlar sonrasında toplanan yatak takımı sayısının 700'ü geçtiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede yatak, yorgan, çarşaf, yastık ve peşkir olmak üzere 3.620 parça eşya toplanmıştır. Haberin detayında ise son olarak Taşköprü'den 145, Daday'dan 60, Araç'tan ise 32 parça eşya geldiği belirtilmiştir. Gaziler için ayrıca Memleket Hastanesi ile Askerî Hastane'de yerler hazırlanmış, ayrıca Sanayi Mektebi ile Rum Mektebi'nde 300 yataklık bir hazırlık yapılmıştır. Bu çerçevede Sanayi Mektebi yıkattırılmış, Mekteb-i Sultani'den 60, Darü'lmuallimin'den ise 30 karyola tedarik edilmiştir. Bkz. (Açıksöz, 5 Eylül 1337, s. 1).

³ Ali Kemal Bey Kastamonu'dan ayrılmadan önce Açıksöz gazetesinden bir veda mesajı yayınlamıştır. Bu mesajda şu satırlara yer verilmiştir: "*Cihanbaha bir kıymetle sevdiğim aziz Kastamonu'dan resmî licab ile ayrılıyorum. Bu ayrılıştta benim için payansız bir hazin te'essür var. Hayatımda bir şevk ve samimiyet bir safha-i mesai teşkil eden 12 sene içinde Kastamonu, Safranbolu vesair mülhakatı benim için müşfik bir vatan ve her Kastamonulu Doktor Kemal için aziz bir hemşeri olmuştur. Ayrıklıktan mütevellit te'essüratım, duyduğum his-i hürmet ve şükranı hakkıyla ifadeye manidir. Arz-ı veda ederken kalbimi Kastamonululara bırakıyor ve onlardan unutulmaz muhabbet ve samimiyet hatıralarını birlikte alıp götürüyorum. Gönlüm isterdi ki: bütün Kastamonuluları birer birer ziyaret edip ellerini sıkmak kendilerini der-ağuş etmek suretiyle arz-ı veda edeyim. Buna zamanın müsaade etmemesi benim için kudsi olan bu vazifeyi, hayat-ı resmîyemde pek büyük yardımlarına iltifatlarına mazhar olduğum ve bu sebeple nefsimde kendisine karşı çok büyük şükran ve minnet hisleri taşıdığım sevgili ve muhterem Açıksöz sütunlarıyla ifaya şitab ediyor ve cümleye arz-ı veda eyliyorum efendim". Bkz. (Açıksöz, 4 Teşrinisani 1338, s. 2).*

Teşrinievvel 1338, s. 2). Doktor Cemil Şerif Bey ise 1922 yılı Şubat ayında Mülkiye Hastanesi (Memleket Hastanesi) Operatörlüğü'ne tayin edilmiştir (Açıksöz, 28 Şubat 1338, s. 1).⁴ Cemil Şerif Bey'in Trabzon'a tayininden sonra yerine Avni Bey atanmıştır (Açıksöz, 4 Temmuz 1338, s. 1).⁵ 1923 yılına gelindiğinde Mülkiye Hastanesi (Memleket Hastanesi) Operatörlüğü'ne Doktor Nail Bey atanmıştır (Açıksöz, 15 Ağustos 1339, s. 2; Açıksöz, 10 Eylül 1339, s. 2). İlanlarda Vilâyet Bakteriyoloğu olarak Doktor Zekâi Muammer Bey ve yine Bakteriyolog Doktor Hakkı Bey'den bahsedilmesi, Kastamonu'da bir Bakteriyoloji Laboratuvarı olduğunu akla getirmektedir. Nitekim Sıhhiye Müdürü Doktor Kemal Bey'in verdiği bilgiye göre Kastamonu Vilâyet Meclisi'nin almış olduğu karar sonrasında 1920 yılı içerisinde hastane dâhilinde bir laboratuvar açılmıştır. Bu laboratuvar da 1920 yılı Ekim ayı başından 1921 yılı Kasım ayı ortasına kadar kan ve su başta olmak üzere toplam 640 tahlil gerçekleştirilmiştir (Doktor Kemal, 1338, s. 18).

İlanlarda ismi zikredilen doktorların uzmanlık alanlarına bakıldığında Millî Mücadele yıllarında (1919-1923) Kastamonu'da frengi, sıtma, belsoğukluğu, verem, ateşli ve bulaşıcı hastalıklar, sinir ve akıl hastalıkları ve yine kulak, burun, boğaz ve göz hastalıkları gibi pek çok ciddi hastalığın tedavi edilebildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında doktorların uzmanlık alanlarıyla, Millî Mücadele yıllarında Kastamonu'da yaygın olarak gözlemlenen hastalıklar arasında bir paralellik olduğu görülmektedir. Nitekim uzun süren harp yılları, Kastamonu ve havalisinde yukarıda zikredilen hastalıklardan frengi, sıtma, verem ve koleranın yaygınlaşmasına sebep olmuştu (Doktor Kemal, 1338, s. 18).

Bu hastalıklardan frenginin Kastamonu'da yaygınlık kazanmasında, bölgeden askere alınan hassa efradının İstanbul'da genelevlerin yoğun olduğu Galata semtine yakın olmaları ve hastalığı fuhuş yoluyla kaparak memleketlerine götürmeleri ve bölgeden İstanbul'a ve Rusya'ya işçi olarak çalışmaya gidenlerin hastalığa yakalanmaları ve yaymaları etkili olmuştur. Bunlar dışında kasaba ve köylerde halkın ortak kullandığı eşyalar, temizlik anlayışının ve kanalizasyonların yetersiz olması, frengi ve diğer bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmıştır. Kastamonu vilâyetinde hastalığın en fazla yaygınlık kazandığı yerler Safranbolu, İnebolu ve Sinop idi. Kastamonu vilâyetinde frengi ile başlayan mücadele 1860'ta başlamış ve 1915'lere kadar devam etmişti. Bu münasebetle Kastamonu merkez, İnebolu,

⁴ Cemil Şerif Bey 1921 yılı Nisan ayında ilk önce Kastamonu Belediye Tababeti Vekâleti'ne atanmıştır. Bkz. (Açıksöz, 18 Nisan 1337, s. 2). 1922 yılında Mülkiye Hastanesi Operatörlüğü'ne getirilen Cemil Şerif Bey daha sonra Trabzon Hastanesi Operatörü Avni Beyle becayiş ederek Trabzon'a nakil olunmuştur. Bkz. (Açıksöz, 27 Haziran 1338, s. 2).

⁵ Avni Bey daha sonra maaşına 500 kuruş zam ile İnebolu Hükümet Tabipliği'ne tayin olunmuştur. Bkz. (Açıksöz, 6 Haziran 1339, s. 2).

Sinop, Safranbolu, Çankırı, Cide, Boyabat, Ayancık, Bolu, Bartın ve Ereğli’de frengi ile mücadele etmek için birer hastane kurulmuştu (Şenel, 2015, s. 260-268). Düring Paşa Anadolu’da yapmış olduğu seyahatler sonucunda özellikle Kastamonu vilâyeti ahalisinin yaklaşık % 70-80’inin frengili olduğunu, frenginin bölge nüfusunu ve bölgedeki Türk soyunu neredeyse ortadan kaldırma derecesine getirdiğini ifade etmişti (Çalık vd., 2006, s. 212; Çavdar vd. 2016, s. 163).

Mondros Mütarekesi sonrası dönemde Kastamonu ve havalisinde frengi varlığını sürdürmeye devam etti. Nitekim 1918 yılında Kastamonu merkez kazada 190, 1919 yılının ilk altı ayında 224; Safranbolu’da sadece 1919 yılının ilk altı ayında 404 frengi vakası ortaya çıkmıştı (Açıksöz, 12 Teşrinievvel 1335, s. 2-3). Tedaviden kaçmak, hastalığa yakalananların kendilerini gizlemesi ise hastalığın daha da yaygınlaşmasına sebep olmaktadır (Açıksöz, 24 Haziran 1336, s. 2). Kastamonu merkezde Kayaaltı mevkiinde bulunan umumhaneler ise zührevi hastalıkların yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey’e göre umumi kadınlar kontrol altına alınamadığından, ele geçirilebilenler ise her ne kadar tedavi edilmeye çalışılmaktaysa da zührevi hastalıklar devam etmekteydi (Açıksöz, 9 Teşrinisani 1335, s. 1-2). Sıtma ise Kastamonu ve çevresinde görülen belli başlı hastalıklardandı. Hastalığa tutulmayan neredeyse yok gibiydi. Kastamonu’da sıtma Tosya, Safranbolu ve Boyabat kazalarında yaygındı (Açıksöz, 23 Teşrinisani 1335, s. 3-4).

Göçler, terhis olunan askerler, tebhiriye aracı ve temizlik malzemesi eksikliği, susuzluk vb. sebepler ise lekeli hummanın (tifüs) yayılmasına sebep olmaktadır (Temel, 1998, s. 231). I. Dünya Savaşı yıllarında özellikle Kastamonu’nun İnebolu kazasını sarsan en önemli hastalık lekeli humma (tifüs) oldu. Doktor Muammer Bey, İsmail Hakkı Bey ve Operatör Sabri Bey lekeli humma ile mücadele ederken hayatlarını kaybetmişti (Açıksöz, 21 Eylül 1335, s. 2). Taşköprü kazasının Gökçeğaç nahiyesi Yenice köyünde 12 kişide rastlanılan lekeli humma (tifüs) üzerine Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey bölgeye hareket etmiş, hastalar karantinaya alınırken, Taşköprü belediye tabibi ile Boyabat küçük Sıhhiye memuru diğer köyleri gezmekle görevlendirilmişti (Açıksöz, 21 Kânunuevvel 1335, s. 3). Merkez kazada Hamza Ağa mahallesinde zuhur eden lekeli humma (tifüs) ise alınan tedbirler sonrasında başka yerlere yayılmadan sonlandırılmıştı (Açıksöz, 3 Kânunusani 1337, s. 2).

Mütareke sonrasında Kastamonu’da görülen hastalıklardan bir diğeri uyuz idi. Bunun için önce 2 Temmuz 1919’da Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey’in başkanlığında, Belediye Reisi Hacı Tefvîk Bey, şehirde bulunan eczacılar, askerî ve sivil doktor ve baytarlar bir araya gelerek alınması gereken tedbirleri görüşmüşlerdi (Açıksöz, 6 Temmuz 1335, s. 2). Hastalığın ortadan

kaldırılması için hamamlar ücretsiz hale getirildiği gibi, ilaç dağıtımı yapılmış ve eşyalar dezenfekte edilmişti (Açıksöz, 13 Temmuz 1335, s. 2).

Diğer taraftan Millî Mücadele yıllarında Kastamonu ve çevresinde çiçek hastalığı adeta bir salgın halini almıştı. Bu sebeple vilâyet genelinde 1921-1922 yıllarında yoğun bir aşılama faaliyeti devam etmişti. Sadece 1919 yılında Daday ve Ayancık hariç 12.920 kişiye çiçek aşısı uygulanmış (Açıksöz, 10 Ağustos 1335, s. 2), aşı uygulamasına ise Sıhhiye Dairesi ile Araba Pazarı Karakolu'nda devam edilmişti (Açıksöz, 7 Kânunuevvel 1337, s. 2). Aşı uygulamasıyla ilgili Vilâyet Sıhhiye Müdüriyeti'nden Açıksöz gazetesi aracılığıyla zaman zaman duyurular yapılmıştır. 15 Aralık 1921 tarihli bir duyuruda 16 Aralık Cuma ve 17 Aralık Cumartesi günü merkez kazada Gökdere, Ak Mescit, Çevgâni, Şadi Bey, Arız, Bedir Gâzi, Hamza Ağa ve Alaca Mescit mahallelerinde aşı uygulamasının yapılacağı bildirilmişti (Açıksöz, 15 Kânunuevvel 1337, s. 2; Açıksöz, 19 Kânunuevvel 1337, s. 2). Valilikten yayımlanan bir tamimde ise 15 Ocak 1922 tarihine kadar bütün halkın aşılanacağı ve aşı vesikası almanın mecburî olduğu, bu tarihten itibaren ise polis marifetiyle herkesten aşı vesikası sorulacağı belirtilmişti (Açıksöz, 29 Kânunuevvel 1337, s. 2).

Diğer taraftan evlerine aşı uygulaması için gelen memurları kovan ahaliden 15-20 kadarı ile mahallesinin nüfusunu saklayan bir kısım muhtar ise Emraz-ı Sâriye Kanunu'nun ilgili maddeleri gereğince mahkemeye verilmiştir (Açıksöz, 1 Kânunusani 1338, s. 2; Açıksöz, 24 Kânunusani 1338, s. 2.) Bu arada aşı vesikası için 15 Ocak 1922 olarak belirlenen süre, Şubat ayı ortasına kadar uzatılmıştı (Açıksöz, 29 Kânunusani 1338, s. 2). 10-15 Şubat 1922 tarihleri arasında ise merkez kazada çarşı başta olmak üzere bütün mahallelerde aşı vesikası yoklamalarına başlanmıştı (Açıksöz, 6 Şubat 1338, s. 2). Alınan tedbirlerden sonra 1922 yılı Mayıs ayı başından sonuna kadar Kastamonu, İnebolu, Küre, Safranbolu, Tosya, Araç, Cide, Taşköprü ve Daday'da 169 köyde toplam 22.063 kişiye çiçek aşısı uygulanmıştı (Açıksöz, 4 Haziran 1338, s. 1). 1922 yılı Haziran ayı başından sonuna kadar ise yukarıda bahsedilen yerleşim yerlerinde yapılan aşı uygulaması 203 köyde toplam 29.128 kişiye ulaşmıştı (Açıksöz, 10 Temmuz 1338, s. 2). Böylece 1922 yılı Ocak ayından Haziran ayı sonuna kadar toplam 117.313 kişi aşılanmıştı (Açıksöz, 20 Temmuz 1338, s. 2).

Evlerde ve kişisel hayatta temizliğe dikkat edilmemesi, çarşı ve pazarların yeterince temizlenmemesi, şahsî eşyaların ve çarşıda satılan ürünlerin dezenfekte edilmemesi, veremli inek sütü içmek ve alkol kullanmak ise veremi artırmaktaydı (Açıksöz, 31 Ağustos 1335, s. 1). Özellikle İstanbul'da vebanın yaygınlık kazanması, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen yolcuların İnebolu-Ankara güzergâhını kullanması, vebanın Kastamonu başta olmak üzere

Anadolu'da da yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu sebeple fare itlâfi yaptırmamış vapurların İnebolu limanına sokulmaması ve aşısız yolcuların Anadolu'ya geçirilmemesi kararlaştırılmıştı (Açıksöz, 19 Teşrinievvel 1338, s. 2). Dr. Zekâi Muammer Bey dört yıl kaldığı Kastamonu'da imkânlar nispetinde gerekli aşı ve serumların üretilmesinde önemli rol oynamıştı (Töre, 2021, s. 3). Yukarıda sayılan hastalıkların dışında kuşpalazı (Açıksöz, 5 Nisan 1338, s. 2), kızamık (Açıksöz, 4 Haziran 1338, s. 2) ve kabakulak da vilâyet genelinde rastlanılan hastalıklardandı. Bunlardan kabakulak 1922 yılı Aralık ayından itibaren yaygın hale gelmişti (Açıksöz, 24 Kânunuevvel 1338, s. 2). Bu sebeple Mekteb-i Sultani'de salgın haline gelen hastalıktan dolayı, mektep 12 gün tatil edilmek durumunda kalınmıştı (Açıksöz, 14 Şubat 1339, s. 2).

Sonuç

Bu çalışma, Açıksöz gazetesi nüshaları üzerinden yapılan taramada seçilen ve örneklem olarak kabul edilen doktor ve eczane ilânları üzerine kurgulanmıştır. Elde edilen sonuçları şu şekilde sıralamak mümkün görünmektedir. Toplum fertlerinin doktor/hastane yerine hocaya, üfürükçüye gittikleri ya da eczanede satılan ilâçlar yerine koca karı ilâçlarına başvurdukları dönemler için, halkın bu konularda bilinçlendirilmesi bakımından gazetelerde yer alan doktor ve eczane ilânlarının fazlasıyla önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada değerlendirmesi yapılan doktor ilânlarından yola çıkarak Millî Mücadele döneminde (1919-1923) Kastamonu'da bulunan doktor sayısını tespit etmek mümkün değildir. Bununla ilgili olarak daha ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır. İlânlarda ismi geçen doktorlardan bir kısmının, aynı zamanda Kastamonu'da bulunan hastanelerde görevli oldukları görülmektedir. Nitekim ismi zikredilen doktorlardan Ferruh Niyazi Bey döneminin Kastamonu Sıhhiye Müdürü, Doktor Adil Bey Kastamonu Mülkiye Hastanesi Sertabibi'dir. Açıksöz gazetesi üzerinde yapılan incelemelerde bahse konu dönemde Kastamonu'nun doktor ihtiyacı olduğuna dair bir habere tesadüf edilmemiştir. İlânlarda da görüldüğü üzere Kastamonu'da farklı uzmanlık alanlarında, pek çok doktor bulunduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak 1919-1923 yılları arasında Kastamonu'da bulaşıcı hastalıklar, frengi, sıtma, verem, göz, kadın hastalıkları, sinir ve akıl hastalıkları ile kulak, burun, boğaz hastalıklarının tedavi edilebildiği görülmektedir. Doktorlar arasında iki adet de diş doktorunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine bir kısım doktorların tedavi ile birlikte her türlü ameliyatı gerçekleştirebildiği görülmektedir. Örneğin doktorlardan Sadi Rasim Bey ile Mehmet Nuri Bey aynı zamanda operatördür. Sadi Rasim Bey ile Mehmet Nuri Bey'in dışında Kadri Selim ve Hüseyin Avni Bey de hasta tedavisi ile birlikte ameliyat gerçekleştirebilmektedir. Doktor Hakkı, Doktor Zekai Muammer ve Doktor Bahaaddin Bey ise muayene ve tedavi ile birlikte aynı zamanda kan, idrar, balgam ve meni

tahlili yapabilmektedir. Yine ilânlardan anlaşıldığı kadarıyla 1919-1923 yılları arasında Kastamonu'da diş doktoru olarak Ali Selahattin Bey ile Kirkor Efendi'nin bulunduğu görülmektedir. Doktorlardan bir kısmının Millî Mücadele'nin ağır şartları altında iktisadî bakımdan ezilen halka, muayene ücreti konusunda yardımcı oldukları görülmektedir. Doktorlardan Kırımîzâde Selim Bey'in ilânında herkesin gücüne göre vizite ücreti ödeyebileceği belirtilirken, Doktor Ziya Bey'e ait ilânda ise muayene ücretlerinin uygun olduğu vurgulanmıştır. Dişçi Kirkor Efendi'ye ait ilânda ise Cuma günleri fakirlere ücretsiz hizmet sunulduğu belirtilmiştir. Bir kısım ilânda ise doktorlardan hastalarını bilgilendirmek, müşteri çekmek ya da hastaların güvenini kazanmak için mezun oldukları okul, nerede ya da kimin yanında yetiştiği bilgilerine yer verilmiştir. Buna göre Doktor Hakkı Bey Paris'te Valide Gras Tatbikat-ı Tıbbiye Mektebi'nden, Doktor Bahaaddin Şevki Bey Paris Darülfünunu'ndan mezun olmuştur. Yine ilânlardan anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu'da doktorlara ait muayenehanelerin genellikle Naili Eczanesi'nin bulunduğu binada toplandığı görülmektedir. Buradan ticarî ilişkiler bakımından doktorlar ile eczanelerin ortak hareket ettikleri söylenebilir. Nitekim birkaç doktor ilânı da bizzat Naili Eczanesi tarafından gazeteye verilmiştir.

İlânlardan anlaşıldığı kadarıyla 1919-1923 yılları arasında Kastamonu merkezinde dört eczane bulunmaktadır. Bu eczanelerden biri de gayrimüslim olan Kirkor Efendi'ye aittir. Bahse konu eczaneler aynı zamanda kazalarda bulunan eczanelerin ihtiyaç duyduğu ilaç ve diğer bir kısım ürünleri de temin etmekteydi. Kastamonu Sıhhiye Müdürlüğü tarafından eczaneler için hazırlanan nöbet çizelgesinden, eczanelerin çalışma düzeninin belirli kurallara oturtulduğu anlaşılmaktadır. Açıksöz gazetesinde eczanelerden daha çok Naili Eczanesi ile İstikâmet Eczanesi'nde satılan ürünlerin reklâmı yapılmıştır. Reklâmı yapılan ürünler arasında kuvvet şurupları, bebek mamaları, diş parlaticıları, her türlü diş tozları, diş macunları, diş fırçaları, tahta biti ve pire tozları, kremler, saç boyaları, pudralar, lavantalar ve kolonyalar dikkati çekmektedir. Eczane ilânlarının fazlasıyla renkli ve dikkat çekici olduğu görülmektedir. Ayrıca ilânlarda ilginç diyaloglara yer verilerek satımı yapılan ürünler cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan İstiklâl, Sakarya gibi Millî Mücadele Dönemi'nde ortaya çıkan önemli kavramlar, ürün adı olarak kullanılarak, halkın ilgisi çekilmeye çalışılmıştır. İstikâmet Eczanesi'nde satışı yapılan İstiklâl Bahir Kuvvet Şurubu ve Sakarya Bahir Kuvvet Şurubu bu duruma birer örnektir. İstikâmet Eczanesi sahibi Mehmet Bahir Bey aynı zamanda kimyager olduğu için, çoğu ürünü kendisi imal etmektedir. Verilen bir ilânda Avrupa mallarından ziyade yerli malların kullanımına dair bir uyarı da dikkatleri çekmektedir. Mehmet Bahir Bey'in kendi ürünlerini tanıtmak üzere zaman zaman Hilâl-i Ahmer Sergisi'ne davet edildiği görülmektedir. Mehmet

Bahir Bey için verilen ilânlarda aynı zamanda eczacılık mektebini birincilikle bitirdiğine vurgu yapılmış, diploma ve sertifika numaraları ilânlarda paylaşılmıştır.

Kaynaklar

- (22 Teşrinievvel 1338, s. 2). *Açıksöz*.
- (24 Teşrinievvel 1338, s. 2). *Açıksöz*.
- Aşılanmayanlar ve Nüfus Ketum Edenler. *Açıksöz*, 1 Kânunusani 1338, s. 2.
- Aşı Vesikası Taharriyatına Başlanıyor. *Açıksöz*, 6 Şubat 1338, s. 2.
- Bahir Kuvvet Şurubu. *Açıksöz*, 16 Şubat 1338, s. 2.
- Bakteriyolog Doktor Hakkı. *Açıksöz*, 2 Teşrinisani 1335, s. 4.
- Becayış. *Açıksöz*, 27 Haziran 1338, s. 2.
- Belediye Tababeti. *Açıksöz*, 18 Nisan 1337, s. 2.
- Çiçek Aşısı. *Açıksöz*, 10 Ağustos 1335, s. 2.
- Çiçek Aşısı. *Açıksöz*, 29 Kânunusani 1338, s. 2.
- Çiçek Aşısı Aşılanmayanlara. *Açıksöz*, 29 Kânunuevvel 1337, s. 2.
- Çiçek Aşısı Bir Hafta Sonra Vesikalar Yoklanacak. *Açıksöz*, 24 Kânunusani 1338, s. 2.
- Doktor Adil. *Açıksöz*, 29 Mayıs 1337, s. 2.
- Doktor Hakkı Bey. *Açıksöz*, 8 Teşrinievvel 1337, s. 2.
- Doktor Ziya. *Açıksöz*, 21 Teşrinisani 1337, s. 2.
- Doktor Süreyya Nuri. *Açıksöz*, 25 Temmuz 1338, s. 2.
- Doktor Nail Hakkı. *Açıksöz*, 18 Eylül 1339, s. 2.
- Doktor Bahaaddin Şevki. *Açıksöz*, 3 Teşrinievvel 1339, s. 2.
- Doktor Hıfzı Nuri Bey. *Açıksöz*, 7 Teşrinievvel 1339, s. 2.
- Doktor Hüseyin Avni. *Açıksöz*, 12 Temmuz 1338, s. 2.
- Doktor Kaymakam Ferid Bey. *Açıksöz*, 13 Eylül 1339, s. 2.
- Doktor Ferruh Niyazi Vilâyet Sıhhiye Müdürü. *Açıksöz*, 26 Teşrinievvel 1335, s. 4.
- Doktor Kadri Selim. *Açıksöz*, 20 Kânunusani 1337, s. 2.

Diş Tabibi Ali Selahaddin Bey. *Açıksöz*, 28 Kânunusani 1338, s. 2.

Diş Mütahassısı. *Açıksöz*, 2 Şubat 1338, s. 2.

Ebe Doktoru-Lavta Mesut Arif. *Açıksöz*, 13 Mayıs 1337, s. 2.

Eczahanelerin Gece Nöbeti. *Açıksöz*, 27 Şubat 1338, s. 1.

Eczacı ve Kimyager Bahir Müstahzaratı. *Açıksöz*, 6 Haziran 1337, s. 2.

En Âlâ Sigara Kâğıdı. *Açıksöz*. 24 Haziran 1336, s. 4.

Emraz-ı Zühreviye ve Köylülerin Sıhhati. *Açıksöz*, 10 Ağustos 1335, s. 2.

Gaziler Hastanesi. *Açıksöz*, 29 Ağustos 1337, s. 1.

Gaziler Hastanesi Levazımatı İkmâl Edildi. *Açıksöz*, 5 Eylül 1337, s. 1.

Hacı Cemal Müstahzaratından Kastamonu'da Naili Eczanesinde Satılır. *Açıksöz*, 20 Mayıs 1338, s. 2.

Hastane Sertabibi. *Açıksöz*, 15 Teşrinievvel 1338, s. 2.

Hastanemiz Operatörlüğü. *Açıksöz*, 15 Ağustos 1339, s. 2.

Hıfzıssıhha İmtihani. *Açıksöz*, 17 Haziran 1338, s. 2.

İlân: Sıhhat ve Hayatını Düşünenlere. *Açıksöz*, 6 Temmuz 1335, s. 2.

İlân: Hemşireler!. *Açıksöz*, 23 Teşrinisani 1335, s. 4.

İlân: İspirto Arayanlara Müjde!. *Açıksöz*, 21 Eylül 1335, s. 2.

İstikâmet Eczanesi. *Açıksöz*, 2 Haziran 1337, s. 2.

İstiklâl Bahir Kuvvet Şurubu. *Açıksöz*. 18 Mart 1339, s. 2.

İzmirlilerin İctima'ı. *Açıksöz*. 16 Şubat 1338, s. 2.

İzmit Sıhhiye Müdürlüğü. *Açıksöz*, 1 Teşrinievvel 1338, s. 2.

Kabakulak Hastalığı. *Açıksöz*, 24 Kânunuevvel 1338, s. 2.

Kabakulak Hastalığı ve Sultani Mektebinin On İki Gün Müddetle Seddi. *Açıksöz*, 14 Şubat 1339, s. 2.

Kadirşinaslık. *Açıksöz*, 21 Eylül 1335, s. 2.

Kastamonu'ya Yeni Kulüpte Lokanta. *Açıksöz*, 11 Kânunusani 1336, s. 4.

- Kırımîzâde Doktor Kadri Selim. *Açıksöz*, 30 Temmuz 1337, s. 2.
- Kimyager Bahir Bey'in Müstahzaratı. *Açıksöz*, 8 Haziran 1338, s. 2.
- Kimyager Bahir Aleyhinde Muhavere. *Açıksöz*, 28 Mart 1339, s. 2.
- Komisyoncu. *Açıksöz*, 24 Ağustos 1335, s. 2.
- Lekeli Humma. *Açıksöz*, 3 Kânunusani 1337, s. 2.
- Mülhakat Eczanelerine Müjde. *Açıksöz*, 18 Mayıs 1337, s. 2.
- Mühim Bir Tamim-i Vilâyetpenahi. *Açıksöz*, 24 Haziran 1336, s. 2.
- Müsamerede Ne Kadar Hasılat Oldu. *Açıksöz*, 28 Kânunusani 1338, s. 2.
- Naili Eczanesine Gelenlerden. *Açıksöz*. 7 Mayıs 1337, s. 2.
- Naili Eczanesinin Sözlerine Dikkat Ediniz. *Açıksöz*, 5 Haziran 1337, s. 2.
- Nida, Kastamonu'nun Ahvâl-i Sıhhiyesi. *Açıksöz*, 9 Teşrinisani 1335, s. 1-2.
- Operatör ve Göz Mütihazası Cemil Şerif Bey. *Açıksöz*, 9 Kânunuevvel 1336, s. 4.
- Operatör Avni Bey. *Açıksöz*, 6 Haziran 1339, s. 2.
- Operatör Nail Bey. *Açıksöz*, 10 Eylül 1339, s. 2.
- Sıhhat Eczanesi. *Açıksöz*, 30 Teşrinisani 1338, s. 2.
- Sıhhat Eczanesi. *Açıksöz*, 2 Kânunuevvel 1338, s. 2.
- Sıhhi Faaliyetler. *Açıksöz*, 20 Temmuz 1338, s. 2.
- Sıhhi Tedbirler. *Açıksöz*, 6 Temmuz 1335, s. 2.
- Sıhhi Tedbirler. *Açıksöz*, 13 Temmuz 1335, s. 2.
- Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi, Tenakıs-ı Nüfustan Sıtma. *Açıksöz*, 23 Teşrinisani 1335, s. 3-4.
- Sıhhiye Müdür Ferruh Niyazi. Tenakıs-ı Nüfustan Frengi ve Tahribatı. *Açıksöz*, 12 Teşrinievvil 1335, s. 2-3.
- Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi. Tenakıs-ı Nüfus Verem ve İşret. *Açıksöz*, 31 Ağustos 1335, s. 1.
- Sıhhiye Müdüriyeti. *Açıksöz*, 29 Teşrinievvil 1338, s. 1.
- Sıhhiye Tebdilâtı. *Açıksöz*, 7 Teşrinievvil 1336, s. 1.

- Şark Sigara Kâğıdı. *Açıksöz*, 23 Teşrinisani 1335, s. 4.
- Şehrimizde Çiçek Hastalığı Var. *Açıksöz*, 7 Kânunuevvel 1337, s. 2.
- Şehrimizde Kuş Palazı Hastalığı Var. *Açıksöz*, 5 Nisan 1338, s. 2.
- Şehrimizde Kızamık Var. *Açıksöz*, 4 Haziran 1338, s. 2.
- Tifüs. *Açıksöz*, 21 Kânunuevvel 1335, s. 3.
- Tayin. *Açıksöz*, 28 Şubat 1338, s. 1.
- Tayin. *Açıksöz*, 4 Temmuz 1338, s. 1.
- Vebaya Karşı Tedabir-i Fevkalade. *Açıksöz*, 19 Teşrinievvel 1338, s. 2.
- Veda. *Açıksöz*, 4 Teşrinisani 1338, s. 2.
- Vilâyette Aşı. *Açıksöz*, 4 Haziran 1338, s. 1.
- Vilâyet Aşı Faaliyeti. *Açıksöz*, 10 Temmuz 1338, s.2.
- Vilâyet Bakteriyoloğu Doktor Zekâi Muammer Sâri Hastalıklar Mütahassısı. *Açıksöz*, 21 Teşrinievvel 1336, s. 4.
- Vilâyet Sıhhiye Müdüriyetinden. *Açıksöz*, 15 Kânunuevvel 1337, s.2.
- Vilâyet Sıhhiye Müdüriyetinden. *Açıksöz*, 19 Kânunuevvel 1337, s. 2.
- Vürud. *Açıksöz*, 29 Haziran 1335, s. 2.
- Yeni Doktorlarımız. *Açıksöz*, 4 Eylül 1337, s. 2.
- Çakır, H. (1996). Türkiye’de Reklâmın Tarihçesi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (3), 251-260.
- Çalık, R. & M. Tepe Kaya (2006). Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 205-228.
- Çavdar, N. & Erol Karcı (2016). XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11 (2), 157-176.
- Çelebi, E. (2016). Kastamonu Basın Hayatına Genel Bir Bakış. *Millî Mücadele’nin Anadolu’daki Basın Bayraktarı Hüsnü Açıksöz*. Basın İlân Kurumu Yayınları, 11-27.
- Çetin, B. N. (2014). Yeniden Anlamlandırma Aracı Olarak Reklâm. *Turkish Studies*, 9 (5), 559-573.

- Demircioğlu, A. (1972). *100 Yıllık Kastamonu Basını (1872-1972)*. Doğrusöz Matbaası.
- Demircioğlu, A. (1989). Kastamonu Basın Tarihi Hakkında Notlar. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu (19-21 Ekim 1988)*. Ayyıldız Matbaası, 151-158.
- Doktor Kemal (1338), *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası: Kastamonu Vilayeti*. Öğüd Matbaası.
- Görgülü, İ. (1992). *Büyük Taarruz*. Genel Kurmay Basımevi.
- Eski, M. (2016). Hüsnü Açıksöz'ün Gazeteciliği. *Millî Mücadele'nin Anadolu'daki Basın Bayraktarı Hüsnü Açıksöz*. Basın İlan Kurumu Yayınları.
- Kocakaya, A. (2016). Osmanlı Devleti Döneminde Reklâmcılık Anlayışı ve 1908-1909 Tanin Gazetesi Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (1), 119-148.
- Özkan, A. (2014). *Reklâm Yönetimi*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Söylemez, F. (1993). Millî Mücadele'de Kastamonu Basını. *Atatürk Yolu*, III (12), 411-416.
- Şenel, Ş. (2015). 19. Yüzyılda Kastamonu Vilâyetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII (1), 256-274.
- Tan, H. (2017). İtibar Kavramında Reklâmın Önemi ve Reklâmın Marka Dünyasına Etkisi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, (34), 1-23.
- Taşkıran, İ. B. (2024). Reklâmcılığın Tarihsel Gelişimi. *TRT Akademi*, 9 (21), 287-405.
- Temel, M. (1998). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler. *İlmi Araştırmalar*, (6), 227-243.
- Töre, O. (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım. *Klimik Dergisi*, 34 (1), 1-12.
- Ünüvar, S. (2002). Millî Mücadele Döneminde Çalışma Hayatı ve Ekonomi. *Türkler*, (16), 128-136.
- Yardımcı, M.-S. Yılmaz Genç-D. Süloğlu (2017). Osmanlı Devleti'nde Reklâmın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1), 86-104.
- Yavuz, Ş. (2007). Modernleşme Sürecinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Reklâm Serüveni. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 183-196.
- Yerlikaya, İ. (1994). Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakıf Gazetesi'nde (1875-1884) İlan ve Reklâmlar. *Marmara İletişim Dergisi*, (8), 201-212.
- Yılmaz, M. S. (2016). Açıksöz'de Yazı Yazan Önemli Şahsiyetler. *Millî Mücadele'nin Anadolu'daki Basın Bayraktarı Hüsnü Açıksöz*. Basın İlan Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, M. S. (2018). Geçmişten Günümüze Kastamonu'da Basın Hayatı. *81 İlde Kültür ve Şehir Kastamonu*. Kastamonu Valiliği.